

Javohir Abdinabiyev Azamat o‘g‘li

Ilmiy rahbar: Rustamov Orifjon

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis ma’rifatparvarligi (*Deutsche Aufklärung*) davrida bag‘rikenglik g‘oyasining adabiy va falsafiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqot asosan Gotthold Ephraim Lessing ijodi misolida olib borilib, uning diniy tolerantlik haqidagi qarashlari yoritiladi. Ayniqsa, *Nathan der Weise* asaridagi “uzuk haqidagi masal” orqali dinlararo tenglik, insonparvarlik va axloqiy qadriyatlar masalasi ochib beriladi. Shuningdek, Lessingning “*Die Erziehung des Menschengeschlechts*” asaridagi tolerantlik konsepsiyasi ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari bag‘rikenglik g‘oyasining zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: nemis ma’rifatparvarligi, tolerantlik, G. E. Lessing, “*Nathan der Weise*”, diniy bag‘rikenglik, insonparvarlik, ma’rifatparvarlik adabiyoti.

Аннотация. В данной статье анализируется литературное и философское понимание идеи толерантности в эпоху немецкого Просвещения (*Deutsche Aufklärung*). Исследование проводится главным образом на основе творчества Г. Э. Лессинга и раскрывает его взгляды на религиозную терпимость. Особое внимание уделяется произведению «Натан Мудрый», в котором через «притчу о кольцах» раскрываются идеи равенства религий, гуманизма и нравственных ценностей. Также рассматривается концепция толерантности в труде Лессинга «Воспитание человеческого рода». Результаты исследования показывают значение идеи толерантности в современном обществе.

Ключевые слова: немецкое Просвещение, толерантность, Г. Э. Лессинг, «Натан Мудрый», религиозная терпимость, гуманизм, литература Просвещения.

Abstract. This article analyzes the literary and philosophical interpretation of the idea of tolerance during the period of German Enlightenment (*Deutsche Aufklärung*). The research is mainly based on the works of Gotthold Ephraim Lessing and examines his views on religious tolerance. Particular attention is paid to *Nathan der Weise*, where the “parable of the rings” presents the ideas of equality among religions, humanity and moral values. Furthermore, Lessing’s concept of tolerance in “*Die Erziehung des Menschengeschlechts*” is discussed. The results of the research demonstrate the importance of tolerance in modern society.

Keywords: German Enlightenment, tolerance, G. E. Lessing, “*Nathan der Weise*”, religious tolerance, humanity, Enlightenment literature.

“DUNYO TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG'OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-May, 2026-yil

Gotthold Ephraim Lessing nemis ma'rifatparvarligining eng muhim vakillaridan biri bo'lib, tolerantlik g'oyasining rivojlanishida markaziy o'rin egallaydi. Uning adabiy va falsafiy ijodi aql, insonparvarlik va tanqidiy fikrlash tinch hayotning asosi degan ishonchga tayangan. Ayniqsa, diniy bag'rikenglik masalasi uning ijodining markazida turadi. Lessing dini ajralish va nizolar vositasi sifatida emas, balki insonni insonparvarlik va axloqiy harakatga yetaklovchi axloqiy yo'nalish sifatida tushunadi. Shu ma'noda tolerantlik uning qarashlarida inson mavjudligining asosiy tamoyiliga aylanadi.

18-asrda Lessing yashagan tarixiy davr hali ham diniy qarama-qarshiliklar bilan xarakterlangan edi. Katta diniy urushlar tugagan bo'lsa-da, Yevropada va ayniqsa Muqaddas Rim imperiyasida turli diniy jamoalar o'rtasida ko'plab stereotip va adovatlar mavjud edi. Yahudiylar, turli konfessiyadagi xristianlar va boshqa diniy ozchiliklar ko'pincha kamsitish va ijtimoiy chetlashtirishga duch kelishardi. Ana shunday jamiyatda Lessing diniy fanatizm va murosasizlikka qarshi o'zining adabiy javobini yaratdi.

Bu mavzudagi uning eng mashhur asari — Nathan der Weise (1779) bo'lib, u ma'rifatparvarlik davri tolerantlik adabiyotining cho'qqisi hisoblanadi. Ushbu asarda Lessing dinlarning teng qiymatga ega ekanligi g'oyasini markazga qo'yadi. Voqealar salib yurishlari davridagi Quddusda sodir bo'ladi. Bu tarixiy davr xristianlar, yahudiylar va musulmonlar o'rtasidagi diniy nizolar bilan ajralib turgan. Shu tarixiy fon orqali Lessing aniq bir davrdan tashqariga chiqadigan umumiy axloqiy muammoni tasvirlaydi.

Drama markazida Nathan tomonidan aytiladigan mashhur “uzuk haqidagi masal” turadi. Bu masal asarning falsafiy yadrosi hisoblanadi va diniy bag'rikenglikning asosiy g'oyasini ifodalaydi. Bir otada shunday qimmatbaho uzuk bo'ladiki, u egasini Xudo va insonlar oldida sevimli qiladi. Uch o'g'lini teng ko'rgan ota yana ikkita aynan o'xshash uzuk yasatadi va har biriga bittadan beradi. Otasi vafotidan keyin haqiqiy uzuk qaysi ekanligi haqida tortishuv boshlanadi. Hakim esa uzuklarning haqiqiylikini isbotlab bo'lmasligini va har bir o'g'il o'z xulqi orqali uzugining haqiqiylikini ko'rsatishi kerakligini aytadi.

Bu masal uch buyuk monoteistik din — yahudiylik, xristianlik va islomni anglatadi hamda hech bir din mutlaq haqiqatga yagona da'vogar bo'la olmasligini ko'rsatadi. Muhimi ma'lum bir dinga mansublik emas, balki insonning axloqiy harakatidir. Shu tariqa Lessing e'tiborni diniy dogmalardan axloqiy hayot tarziga qaratadi. Bu yerda tolerantlik boshqalarning diniy qarashlarini hukm qilmaslik, balki ularni teng huquqli deb tan olishni anglatadi.

Die Erziehung des Menschengeschlechts asari ham Lessingning tolerantlik tushunchasida muhim rol o'ynaydi. Bu asarda u insoniyat asta-sekin rivojlanayotgan tarbiya va bilim jarayonida ekanligini ta'kidlaydi. Dinlar esa insonni turli yo'llar bilan axloqiy haqiqatga olib boruvchi tarixiy bosqichlar sifatida tasvirlanadi. Bu qarash mutlaq haqiqat da'volarini nisbiylashtiradi va diniy ifodalarning tarixiy hamda madaniy xilma-xilligini qo'llab-quvvatlaydi.

Lessingning tolerantlik tushunchasi befarqlik degani emas. U diniy farqlarning yo'qolishini emas, balki ularning o'zaro hurmat asosida birga yashashini talab qiladi. Uning

5-May, 2026-yil

uchun tolerantlik inson qadr-qimmatini hurmat qilish bilan chambarchas bog‘liq. Insonparvarlik barcha diniy va falsafiy qarashlardan ustun turuvchi eng oliy qadriyatdir. Shu sabab tolerantlik konfessional chegaralardan yuqori turuvchi axloqiy mezonga aylanadi.

Lessing fikrining yana bir muhim jihati — dogmatizm tanqididir. U shubha va munozaraga o‘rin qoldirmaydigan mutlaq haqiqat g‘oyalariqa qarshi chiqadi. Lessing uchun haqiqat tayyor mulk emas, balki izlanish jarayonidir. Aynan mana shu ochiqlik uning tolerantlik g‘oyasining asosini tashkil qiladi. Faqat o‘z bilimining cheklanganligini tan olgan inson boshqalarning fikrini chin ma’noda hurmat qila oladi. Uning dramalari va boshqa adabiy asarlarida ham bu qarash yaqqol ko‘rinadi. Nathan kabi qahramonlar aql, sabr va mehr-shafqat orqali nizolarni yengib o‘tuvchi ma‘rifatli inson idealini ifodalaydi. Nathan nafaqat diniy obraz, balki umumiy insonparvarlik ramzidir. Uning stereotiplarni yenga olishi va turli madaniyatlar o‘rtasida vositachilik qilishi uni ma‘rifatparvarlikning ideal namunasiga aylantiradi.

Lessingning nemis ma‘rifatparvarligidagi tolerantlik g‘oyasi rivojiga qo‘shgan hissasini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. U falsafiy fikrlarni adabiy shakl bilan birlashtirib, murakkab g‘oyalarni keng ommaga tushunarli qilib yetkazgan. Uning asarlari tolerantlik faqat nazariy tushuncha emas, balki kundalik hayotda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan amaliy hayotiy tamoyil ekanligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Lessing nemis ma‘rifatparvarligida diniy tolerantlik g‘oyasining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. U o‘zining adabiy asarlari, ayniqsa “Nathan der Weise”, hamda nazariy ishlari orqali aql, insonparvarlik va inson bilimi chegaralarini anglashga asoslangan tolerantlik tushunchasini yaratdi. Shu bilan u Yevropa ma‘naviy tarixida diniy erkinlik va insonlar o‘rtasidagi tushunishning eng muhim himoyachilaridan biriga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lessing, G. E. *Nathan der Weise*.
2. Lessing, G. E. *Die Erziehung des Menschengeschlechts*.
3. Beyer, G. *Deutsche Aufklärung und Literatur*.
4. Safranski, R. *Das Zeitalter der Aufklärung*.
5. Nemis adabiyoti bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar (universitet darsliklari).